

Олександр Стишов

(Київ)

УДК 81'322.6:82-92

ОНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ

Українська мова на межі тисячоліть як будь-яка жива і відкрита система постійно змінюється і вдосконалюється, водночас перебуваючи в стані іманентної стабільності, цілісності. Серед її структурних рівнів найбільшою динамікою характеризуються лексичний і фразеологічний, у яких кількісні та якісні зміни активізуються в періоди трансформацій суспільства, коли відбуваються істотні перетворення в державно-політичному устрої країни, посилюються рефлексії над мовою спілкування.

Одним із найважливіших завдань української й зарубіжної лінгвістики було й залишається всебічне вивчення шляхів розвитку, функціонування і збагачення словникового складу сучасних мов. Так, в останні десятиліття процесами інтенсифікації кількісного оновлення словника сучасної української мови – словотворення, запозичення, ревіталізація слів, внутрішні входження – в україністиці присвятили роботи В.Русанівський, Д.Баранник, О.Тараненко, О.Муромцева, О.Сербенська, Н.Клименко, Є.Карпіловська, Ж.Колоїз, Г.Віняр, А.Нелюба, І.Кочан, К.Ленець, Б.Ажнюк, Л.Архипенко, Н.Попова, Д.Мазурик, Л.Мацько, Л.Струганець, Л.Ставицька, М.Дудик та ін. Також учені студіюють не менш активні якісні перетворення – лексико-семантична, або семантична, деривація (Л.Лисиченко, В.Жайворонок, І.Самойлова, Т.Бевз, О.Кабиш, О.Жирик та ін.). Названим проблемам в інших слов'янських і неслов'янських мовах у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. теж присвячено немало праць лінгвістів (О.Земської, В.Костомарова, В.Лопатіна, І.Улуханова, О.Говердовської, Л.Ферм, А.Мойсєєва, Г.Нещименко, Л.Кудрявцевої, Т.Пристайко, А.Лукашанца, П.Садовського, В.Варановіч, Л.Даниленко, О.Мартінцової, Г.Ядацької, С.Гайди, К.Вашакової, Ю.Фурдіка, А.Березовенко, Е.Тодорової, Ц.Аврамової, Ю.Зацного, О.Розен, І.Онгайзера, П.Мариненка та ін.).

Грунтовне вивчення значного корпусу фактичного матеріалу і лінгвістичні дослідження останніх десятиліть засвідчили, що одним із потужних джерел поповнення лексики сучасної української мови (наряду із питомим словотворенням, актуалізацією слів, територіальними діалектизмами, жаргонізмами, професіоналізмами) виступають розмовні слова. Активне творення останніх, а також сленгових слів засвідчує те, що нині українська мова інтенсивно розвивається, живе повноцінним, природним життям (на відміну від радянського періоду обмежень і утисків). Розмовні одиниці відіграють важливу роль у процесі автохтонізації, або націоналізації, рідної мови, яка інтенсифікувалася й активно протистоять

тенденції до глобалізації (інтернаціоналізації). Названі тенденції є провідними в сучасних живих мовах.

В українській лінгвістиці останніх років усе більшої значущості набувають питання колоквіалізації й субстандартизації лексики сучасної української мови (О.Тараненко, Л.Ставицька, С.Бибик, В.Товстенко, Б.Коваленко, Н.Шовгун, І.Щур, М.Навальна, Н.Захлюпана, Р.Бесага, В.Христенко, Т.Ткаченко та ін.). Однак процеси «орозмовлення» відбуваються настільки інтенсивно, що надзвичайно актуальним стає необхідність теоретичного і практичного дослідження нової розмовної лексики в розмовно-побутовому й публіцистичному функціонально-стильових різновидах сучасної української мови. Тому мета цієї статті – з'ясувати чинники, що сприяли активізації розмовних інновацій, виявити їх основні тематичні й семантичні групи, проаналізувати структурно-семантичні особливості, уживання й стилістичне використання останніх у названих стилях.

Значна інтенсифікація вживання нової розмовної лексики, що засвідчено з кінця 1980-х років у розмовному мовленні й публіцистиці, є, безумовно, результатом демократизації і відкритості суспільства, що привели до демократизації мови. З одного боку, це можна вважати позитивним процесом, який здатний оживляти літературну мову та зменшувати розрив між усно-розмовною і книжно-писемною сферами її функціонування, сприяти відродженню або частішому стимулюванню її питомих особливостей [4, с. 33]. З іншого боку, якщо розмовні, просторічні, жаргонні, діалектні та ін. елементи стали масово заповняти книжні шари літературної мови, особливо публіцистичного стилю й насамперед мови газет, це призводить до розхитування й навіть нищення норми, до певного хаосу в слововживанні [1, с. 321–470]. Усе ж вважаємо, що процес “орозмовлення” української літературної мови – більш прогресивне й позитивне явище, оскільки “процес демократизації літературної мови означає, по-перше, розширення функцій рідної мови, по-друге, – збільшення питомої ваги народнорозмовних елементів у структурі літературної мови” [3, с. 193].

Основними факторами, що сприяли активізації вживання розмовних слів у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., були як *екстралінгвальні* (демократизація всіх сфер суспільного життя, лібералізації морально-етичних та естетичних принципів суспільства, усунення суворих канонів, істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури (а звідси – «розкованість» мовців), державний статус української мови, зміни в соціальній структурі українського суспільства, задоволення практичних потреб мовців, поширення моди на певні мовні форми, зміна мовних смаків (нерідко намагання журналістів потурати низьким мовним уподобанням адресатів), пошуки нових емоційно-експресивних засобів вираження та ін.), так і *інтралінгвальні* (системність мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; тенденція до ускладнення, урізноманітнення мовної структури; тенденція до інтеграції, яка виявляється водночас із тенденцією до диференціації елементів мови; принцип економії мовної енергії, лінгвальних

засобів (використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усічення слів, різні типи аббревіації, скорочень); надання переваги експресивним мовним формам; дія аналогічних тенденцій тощо). Названі вище чинники розвитку словника діють у тісній взаємодії і взаємозумовленості.

Для мовознавців значний науковий інтерес становлять *тематичні й семантичні групи*, що об'єднують нові розмовних одиниці. Вони неоднорідні за наповненням, кількісними і якісними параметрами, активністю вживання, стильовими й стилістичними особливостями, нормативністю та кодифікацією. Серед аналізованих груп, як нам видається, варто виділити лише найбільші, зокрема такі:

1. Назви осіб за видом діяльності чи певними уподобаннями, фахом, зокрема: а) за належністю чи прихильністю до відповідних партій, об'єднань, рухів (*яблучник* “член або прихильник партії “Яблуко”, *рухівка*, *правак* “член або прихильник партії правої орієнтації”); б) за належністю чи прихильністю до негативних явищ у сучасному суспільстві (*тінювик*, *вимагач*, *секс-рабиня*, *макодзьоб* “наркоман”); в) за входженням до неформальних течій, об'єднань (*скін*, *трешовик*, *попсюк*, *нацюк*); г) назви осіб, пов'язаних із мистецькою діяльністю, конкурсами краси (*галерейник*, *рокерка*, *моделька*); г) назви осіб за видом діяльності або соціальним статусом (*горілочник* “той, хто виробляє горілку”, *хурмівник* “той, хто вирощує хурму”, *зубочист* “той, хто чистить зуби”, *деп* “депутат”, *бомжара*, *вуличниця*).

2. Поповнення й урізноманітнення сучасної побутової лексики пов'язане з інтенсивним використанням: а) номінацій одягу і взуття (*гармошка* “тип спідниці зі складками”, *бейсболка*, *топик*, *пантерка* “польовий плямистий одяг аеромобільних військ”, *вельветки*); б) назви приміщень, житла (*гуртило/гуртяк* “гуртожиток”, *бичарня* “гуртожиток для заробітчан”), *хатинка* ірон. “величезний будинок, схожий на палац”); в) назв страв, напоїв (*бутер*, *накладанець* “бутерброд”, *катанка* “підроблена, несправжня горілка”, *кавка*, *кавуся* “пестливе до **кава**”); г) інші утилітарні номінації (*кучмовоз*, *кравчука*, *мобільник*, *барсетка*, *пластянка* “пластмасова склянка”).

3. Окрему групу неолексем становлять спортивні номінації: а) назви гравців нових команд, професійних клубів (*леви* “гравці баскетбольного клубу “Політехніка” (Львів), *беки*, *вовки* “гравці баскетбольного клубу “БК Київ”, *козачки* “баскетболістки команди “Козачка” (Запоріжжя), *скуф'янки* “баскетболістки команди “ТІМ-СКУФ” (Київ); б) нові номени на позначення спортсменів (*грунтовик* “тенісист, який надає перевагу грі на ґрунтових кортах”, *опорник* “опорний оборонець (в ігрових видах спорту)”, *легіонерка* “спортсменка, яка за контрактом перейшла із свого клубу в інший (переважно іноземний) і виступає за нього”); в) суто розмовні скорочені назви команд, професійних клубів (“*Юве*” (“Ювентус”), “*Барса*” (“Барселона”), “*Депор*” (“Депортиво”); г) прізвиська всесвітньо відомих спортсменів: *Шумі* “Шумахер”, *Зубастик*, *Товстун* “Роналдо” *Шева* “Андрій Шевченко”, *Бекс* “Бекхем”, *Ібра* “Златан Ібрагімовіч” та ін.

4. Назви машин, їх марок, механізмів, пристроїв, технічних процесів тощо (*бумер/бімер/беха* “автомобіль німецької марки BMW”, *хундайка* “невеликий автомобіль південнокорейської марки “Hyundai”, *болгарка*

“електрична пилка із круговим доском”, *друкарка* “принтер”, *цифровик* “цифровий фотоапарат”).

5. Соціально-економічні номени (*прихватизація, тінь, перен.* “тіньова економіка, політика”, *бізнесюк, трастовик, генделик*).

6. Реалії та процеси, пов’язані з медициною та охороною здоров’я (*запчастини* “здорові внутрішні органи людини, призначені для пересадки хворим людям”, *нетрадиційник* “той, хто займається нетрадиційною медициною, втілює новаторські методи лікування”, *мануальник, зілляр* “той, хто лікує зіллям; травник”).

7. Номени на позначення певних дій і процесів (*маякнути* “дати про себе знати, подзвонивши по мобільному телефону, але не говорити”, *факсонути, підшаманити* “удосконалити, покращити, довести до належного рівня; підшліфувати”, *рекетнути, степлерувати* “скріплювати степлером”).

8. Культура і мистецтво (*студійник* “музичний альбом або компакт-диск, записані у солідній аудіостудії”, *кічуха* “предмети широкого вжитку, мистецькі твори, що характеризуються примітивністю, безідейністю, розважальністю; масова продукція, розрахована на зовнішній ефект”, *ролик, прохідняк перен.* “те, що не має істотного значення; не привертає уваги; характеризується невисокою мистецькою якістю”).

9. Неофіційні назви, що виникли як розмовні на позначення загальноприйнятих (офіційних), зокрема для позначення певних установ, навчальних закладів тощо: *Вернадка* “Центральна бібліотека ім. В.Вернадського”, *Могілянка* “Національний університет Києво-Могілянська академія”, *Драгонед* “Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова (м.Київ)”, *Маріїнка* “Маріїнський палац” та ін.

Важливо встановити й розглянути основні джерела поповнення нової розмовної лексики у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Засвідчено, що вони майже однакові із традиційними джерелами збагачення всього словникового складу української літературної мови, але різняться кількісним наповненням у відсотковому плані.

1. Головним із джерела поповнення нової розмовної лексики виступає **словотворення**. Саме завдяки останньому в сучасній українській мові виникло понад 75% аналізованих розмовних інновацій.

Зібраний нами матеріал переконливо засвідчив, що переважну більшість аналізованих одиниць утворено морфологічним способом, здебільшого афіксацією. Найвищу продуктивність при цьому виявляють суфікси, серед яких найуживанішими виступають такі, як: **-ик** (*списочник* “депутат, обраний за списком певної політичної партії чи виборчого блоку”, *віртуальник, іпотечник, кабельник, надзвичайник; бусик, пробник, єврик* “грошова одиниця “євро”); **-ець-** (*самооборонець, рахунковець, підтопленець, росинківець*), **-ач-** (*додзвонювач, примирювач, знищувач, випорпувач*), **-к-** (*дизайнерка, мажорка, міска, нардепка, прем’єрка, інтеграторка; електронка* “електронна пошта”, *газелька, хундайка*), **-иц(я)** (*катівниця, позувальниця, одержимця*), **-ес(а)** (*метреса, політикеса*), **-юк** (*бізнесюк, бандюк, попсюк*), **-ар** (*мітингар, крутар, попсар*), **-ин(я)** (*членкиня*,

ковалькиня “жінка-коваль”, продавчиня), **-юг(а)** (невдалюга, журналюга, аферюга), **-ят(а)** (нахабнята, суменята), **-ак/-як** (лівак, люмпак, депресняк, договорняк), **-ух(а)** (кічуха, байдуха, масовуха), **-н(я)** (бандитня, беркутня, вірусня “збірн., зневажл. до **вірус**”, бичарня), **-ону/-ну-** (маякнути, есемеснути, рекетнути, бульварнути), **-ува-** (пензлювати “іти”, степлерувати, провідникувати), **-и-** (моніторити “проводити моніторинг”, оверлочити) тощо. Варто наголосити, що для деяких нових розмовних слів твірними основами були запозичення, що зумовлено відчутними глобалізаційними впливами: *о'кей* – *о'кейний*, *крейзі* – *крезонутий*, *бундесканцлер* – *бундесканцлерка*, *йок* – *йокнутися*.

Істотно збільшилася, порівняно з попередніми десятиліттями, кількість відприкметникових іменників-інновацій, утворених внаслідок універбації синтаксичних структур за допомогою нульової суфіксації (*цукор* ← *цукровий діабет*, *інтерактив* ← *інтерактивне опитування*, *корпоратив* ← *корпоративна вечірка (гулянка)*, *міжбанк* ← *міжбанківські торги*). Порівняно новим явищем в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. є продукування розмовних субстантивів безпосередньо від іменникових і прикметникових основ унаслідок усічення останніх, напр.: *педунівер* ← *педуніверситет*, *мерс* ← *машина марки “Мерседес”*, *деп* ← *депутат*, *безліміт* ← *безлімітний*.

Досить інтенсивно утворюються в мові розмовні композити. Засвідчено одиниці, що постали в результаті як чистого основоскладання (*макодзьоб*, *новороб*, *кучмовоз*, *жабодуха*), так і основоскладання з суфіксацією (*мандатоносець* “народний депутат”, *локшиновішання*), різних типів аббревіації (*наркозараза*, *драгопед*, *комден*) та аббревіацією із суфіксацією (*еменесник* (від МНС – *Міністерство з надзвичайних ситуацій*), *нацюк* “націоналіст”, *даїшник*, *дебешник*), а також шляхом зрощення (*кіновсячина*, *малогрошів'я*, *радіолокшина*).

Частину розмовних слів утворено префіксацією. Серед препозитивних фомантів поширеними є такі: **за-** (*запаркувати*, *захапати*, *заникати*, *забабахати*, *забембати*), **супер-** (*суперзлюдога*, *супербандюга*, *суперкрутий*, *супермерс*), **про-** (*проанонсувати*, *проінтерв'ювати*), **псевдо-** (*псевдолох*, *псевдопін*), **роз-** (*розтестувати*, *роздерибанити*) та ін.

Малопродуктивними в процесі деривації аналізованих дериватів виступають префіксально-суфіксальний (*протитуманки* “спеціальні автомобільні фари, що використовують проти туману”, *опонсити*, *забугорний*, *по-совковськи*) і префіксально-суфіксально-постфіксальний (*замериканитися*, *олауреатитися*, *обкавунитися*) способи.

Цікаво, що певна кількість розмовних неолексем утворена завдяки дії аналогії в процесах деривації. Так, слово *кучмучка* виникло за зразком *кравчучка*. Нині в мові ЗМІ активно «розкручується» інновація *продавчиня*, що постала, імовірно, за аналогією до відомої лексичної одиниці *кравчиня*.

2. Помічено певну активізацію **семантичної деривації**, або лексико-семантичного способу словотворення, в процесі виникнення нових розмовних слів (десь майже 20% одиниць). Спершу з'явившись у мовленні, переважно

як переносні, інноваційні значення, у процесі інтенсивного вживання, більшість із них стає невід’ємним надбанням мовної системи. Так, у досліджуваній період саме в розмовному дискурсі нових значень набули відомі слова: *німець* “автомобіль виробництва відомих німецьких фірм”, *просунутий* “сучасний” *шрек* “дуже негарний чоловік або юнак”, *відриватися* “веселитися, отримуючи задоволення від чогось, приємно проводити час, активно відпочивати”, *зависати* “відпочивати, перебувати тривалий час у певному місці”, *барси* “бійці спеціального підрозділу “Барс” та ін. Пор.: *Так хто ж обходить нашого француза [легковий автомобіль “Рено”]? Це німець [легковий автомобіль “Фольксваген” “Тігуан”]!* (Телебачення, 08.08, 2010, о 9.13, News one); *Живуть “барси”, що аж нітрохи не дивно, в лісі. Найближчий населений пункт – за кілька кілометрів («Україна молода», 10.02, 1998, с. 6).*

3. Засвідчено невелику кількість **нових запозичень** (близько 5%), засвоєних через розмовне мовлення або які активно в ньому побутують (нерідко в специфічних орозмовлених формах): *йок* “немає”, *бакси*, *гріни* “долари США”, *комп* “комп’ютер”, *фан* тощо.

Зацікавлення лінгвістів викликає і функціонально-стилістичний аспект аналізованих інновацій, а також особливості їх унормування й кодифікації. Значна кількість розмовних неолексем поступово активізується у вживанні в усному повсякденному мовленні (*генделик*, *тягнучка*, *мило* “мильний серіал”, *автоцивілка*), а ще більше постійно повторюється, «тиражується» різними мас-медіа, що сприяє поступовому «олітературненню» частини таких одиниць (*рухівка*, *флешка*, *есемеска*) і їх кодифікації (уже зафіксовано словниками *барсетка*, *кравчучка*, *тіньовик* та ін. [2, с. 63, 582, 1454]).

Пошук нової експресивності, образності, прагнення висловитися простіше, дохідливіше для народу, якомога краще вплинути на сприймача інформації, а також намагання неординарно схарактеризувати особу, предмет, явище, подію сприяють виникненню аналізованих слів, що мають потрібний стильовий і стилістичний ефект. Пор.: *Однак найсильніше враження від зустрічі з гірниками – їх врівноваженість, гідність, переконана державна позиція. У сесійній же залі з подібними цнотами – проблема. То нардеп з роду “комбосви”, що виплотився на Полтавщині, вимагає припинити “бандерівський балаган” (Час, 07.02, 1997, с. 1); Тому, ймовірно, і заслуговують загальну нелюбов “журналюги”, що так відкрито продаються (День, 09.09, 1999, с. 4). “Спрощенням жити стане легше”, – каже податкова інспекція (Телебачення, 02.05, 2010, о 8.13, канал «24»). Ми цю програму ще трохи підшаманимо (розм. мовлення).*

Отже, помічено, що нові розмовні слова істотно збагачують і вдосконалюють мовну систему. Вони відзначається постійною динамікою, своєрідністю словотворення та семантики, стильовою і стилістичною маркованістю й потребують подальшого скрупульозного наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов // Вибрані праці: В 5-ти т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 321- 470.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. І голов. Ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Журавлев В.К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции. – М.: Наука, 1982. – 328 с.
4. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) // Мовознавство. – 2002. – №4-5. – С. 33-39.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу нових розмовних слів у розмовно-побутовому й публіцистичному стилях української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовано основні чинники появи цих одиниць, головні тематичні групи, джерела походження тощо.

Ключові слова: *нові розмовні слова, чинники, тематичні й семантичні групи, словотворення, публіцистика.*